

ΙΑΤΡΙΚΕΣ ΘΕΡΑΠΕΥΤΙΚΕΣ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΕΣ ΜΕ ΤΗ ΧΡΗΣΗ ΖΩΩΝ ΚΑΙ ΗΘΙΚΟΙ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΙ

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ*

1. Οι ηθικές παραδόσεις και η προσέγγισή τους σχετικά με τα ζώα

Αν έπρεπε να δοθεί ένας απλουστευμένος ορισμός για τη φιλοσοφία, αυτός θα ήταν ότι πρόκειται για το ερώτημα που θέτουμε σχετικά με τα πράγματα, δηλαδή *αν, πώς και γιατί* αυτά υπάρχουν. Οι κλάδοι της ασχολούνται με διάφορα ζητήματα, για παράδειγμα η Αισθητική διερωτάται τι είναι όμορφο, ενώ η Μεταφυσική αν υπάρχει θεός.

Αντίστοιχα, η Ηθική θέτει το απλό ερώτημα *τι πρέπει να κάνω*, το οποίο προκύπτει πολύ συχνότερα σε σχέση με τα προηγούμενα. Το ηθικό αυτό ερώτημα έχει γίνει προσπάθεια να απαντηθεί πρώτα γενικά και ύστερα εξειδικευμένα. Η απόπειρα γενικής απάντησης ονομάζεται *σύστημα γενικής κατεύθυνσης* και εφόσον αυτή η απάντηση εντοπισθεί, συγκρίνεται με τη συγκεκριμένη εν προκειμένω πράξη για να καταλήξουμε αν η τελευταία είναι καλή ή κακή. Υπάρχουν τρεις γενικοί τρόποι να απαντηθεί τι είναι καλό, οι λεγόμενες *ηθικές παραδόσεις*, οι οποίες είναι η *αρετοκρατία*, η *δεοντοκρατία* και ο *ωφελιμισμός*. Στο παρόν άρθρο θα απασχοληθούμε με τις δύο τελευταίες που έχουν κυριαρχήσει στη σύγχρονη εποχή.

---

* Ο Γεώργιος Παπαδημητρίου είναι φοιτητής του ΔΠΜΣ «Ζώα: Ηθική, Δίκαιο, Ευζωία», το οποίο συνδιοργανώνεται από το Τμήμα Φιλοσοφίας του ΕΚΠΑ και το Ελληνικό Ινστιτούτο Παστέρ.

Η δεοντοκρατία είναι το σύστημα που αποκρυσταλλώνεται στη σκέψη του Kant, ο οποίος θεωρείται βασικός και χαρακτηριστικότερος εκπρόσωπός της. Σύμφωνα με την καντιανή παράδοση στην ερώτηση «τι πρέπει να κάνω» για κάποιο θέμα, η απάντηση είναι *κάνε αυτό που εναρμονίζεται με τον ηθικό νόμο*. Σύμφωνα με τον Kant η αναζήτηση του τι αποτελεί τον ηθικό νόμο και πώς αυτό μπορεί να εντοπιστεί παραπέμπει στον Λόγο (όχι στην έννοια του θείου ή της φύσης, όπως πρέσβευαν άλλοι θεωρητικοί της δεοντοκρατίας).¹

Κατά τον Kant, ο ηθικός νόμος εξάγεται από τον Λόγο, σχετίζεται δηλαδή με τη φρόνηση και την έλλογη ιδιότητα του ανθρώπου. Προκειμένου να προσδιοριστούν οι θεμελιώδεις αρχές της Ηθικής που εξειδικεύουν τον ηθικό νόμο, ο Kant προβαίνει στην πρώτη διατύπωση της κατηγορητικής προσταγής του, που ορίζει *Πράττε μόνο βάσει εκείνης της αρχής, διά της οποίας μπορείς ταυτόχρονα να θέλεις να καταστεί αυτή καθολικός νόμος*. Άρα ο ηθικός νόμος προκύπτει από τον Λόγο και λειτουργεί σε κάθε έλλογο σύμπαν ως καθολικός νόμος. Πιο συγκεκριμένα, σε οποιοδήποτε περιβάλλον και αν προέκυπτε το συγκεκριμένο ερώτημα, θα έπρεπε να απαντηθεί με τον ίδιο τρόπο από οποιοδήποτε άτομο το αντιμετώπιζε, ανεξάρτητα αν η εφαρμογή του νόμου προκαλούσε όφελος ή βλάβη σε αυτό.² Για παράδειγμα, σχετικά με το φαινόμενο της κλοπής, θα πρέπει να διερωτηθεί κάποιος αν θα μπορούσε να γίνει καθολικός νόμος η νομιμοποίηση ή η απαγόρευσή της. Εφόσον, όπως αναφέρθηκε, ο ηθικός νόμος συμφωνεί με τη Λογική, μπορεί να γίνει νόμος εκείνο που ταιριάζει σε αυτή. Αν νομιμοποιούνταν η κλοπή, σταδιακά θα εξαφανιζόταν η έννοια της ιδιοκτησίας, κάτι το οποίο αποτελεί παραλογισμό, άρα δεν είναι συμβατό με τη Λογική. Επομένως, αφού δεν μπορεί να γίνει νόμος η νομιμοποίηση της κλοπής, μπορεί να γίνει νόμος το αντίθετό της, ήτοι η απαγόρευση.

Με δεδομένο ότι η πρώτη διατύπωση της κατηγορητικής προσταγής εμφανίζεται να έχει κάποια σημεία που δεν είναι ιδιαίτερα κατανοητά, ο Kant προχωρά και σε δεύτερη διατύπωσή της. Σε αυτή την περίπτωση ο ηθικός νόμος, που σχετίζεται πάλι με τη Λογική, εξαρτάται από την ίδια την ανθρωπότητα, ήτοι ένα χαρακτηριστικό που αποτελεί από μόνο του αυτοσκοπό. Αναλυτικότερα, όπως ορίζει

1. R. Louden (1986), 473-76.

2. P. Kitcher (2004), 555-60.

η δεύτερη διατύπωση πράττε έτσι ώστε να χρησιμοποιείς την ανθρωπότητα, τόσο στο πρόσωπό σου όσο και στο πρόσωπο κάθε άλλου ανθρώπου, πάντα ταυτόχρονα ως σκοπό και ποτέ μόνο ως μέσον. Ουσιαστικά, ο Kant προκρίνει ότι η ανθρωπότητα και η ίδια η ανθρώπινη φύση αποτελεί αυτοσκοπό, έχει από μόνη της αυταξία και γι' αυτό ο άνθρωπος δεν θα πρέπει να χρησιμοποιεί κάποιον άλλον μόνο ως μέσο προκειμένου να πετύχει κάποιον σκοπό. Άρα, στο παράδειγμα της κλοπής που προαναφέρθηκε, χρησιμοποιώντας αυτή την εκδοχή της κατηγορητικής προσταγής καταλήγουμε στο ίδιο συμπέρασμα όπως προηγουμένως αλλά από διαφορετική σκοπιά. Δηλαδή, υπ' αυτό το πρίσμα η κλοπή δεν θεωρείται ηθική, γιατί ένα άτομο (ο κλέφτης) χρησιμοποιεί ένα άλλο (τον κλαπέντα), μόνο ως μέσο προκειμένου να αυξήσει την περιουσία του.³

Συνοπτικά, ο Kant συνδέει τον Λόγο με την Ηθική, δεν εξετάζει τι είναι συμφέρον ή ποια η συνέπεια της πράξης, αλλά προκρίνει την τέλεσή της με βάση τις επιταγές του ηθικού νόμου και της Λογικής. Ως κριτήριο ηθικότητας τίθεται η Λογική και ένα πρόσωπο θεωρείται ηθικό επειδή είναι έλλογον.⁴

Σε ό,τι αφορά τα ζώα, αυτά για τον Kant και τη γνώση εκείνης της εποχής δεν θεωρούνται έλλογα, άρα δεν είναι ηθικά πρόσωπα, δεν έχουν ηθικές ποιότητες και, επομένως, δεν έχουν ηθικά δικαιώματα. Επίσης, τα ζώα μπορούν να αποτελούν μόνο μέσα για την επίτευξη ενός σκοπού και δεν αποτελούν σκοπό, σε αντίθεση με τον άνθρωπο.⁵ Αυτό θα μπορούσε να οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι όλα επιτρέπονται σχετικά με τα ζώα, ωστόσο ο Kant, στο πλαίσιο της δεοντοκρατικής του οπτικής, δεν τα αφήνει έρμαια, καθώς θεωρεί ότι η ανθρώπινη συμπεριφορά απέναντί τους εμπίπτει σε ηθική κρίση και αξιολόγηση. Αρχικώς γίνεται δεκτό ότι η φύση των ζώων είναι ανάλογη με αυτή των ανθρώπων, υπό την έννοια ότι ενδέχεται να έχουν ψυχολογικές καταστάσεις αντίστοιχες με αυτές του ανθρώπου. Εντούτοις, καθώς δεν είναι έλλογα όντα ούτε ηθικά υποκείμενα, δεν μπορεί να γίνει λόγος για άμεσα καθήκοντα προς αυτά. Μπορεί, όμως, να γίνει λόγος για έμμεσα καθήκοντα απέναντί τους, τα οποία εδράζονται σε υποχρεώσεις που έχουμε είτε στον εαυτό μας είτε σε

3. M. Sandel (2011), 152-73.

4. G. Fletcher (1987), 535-42.

5. Δ. Κουντάκη (2019), 46-47.

άλλους. Στην περίπτωση των δεσποζόμενων ζώων τα σχετικά καθήκοντα απέναντί τους βασίζονται στην υποχρέωση που έχουμε προς τους ιδιοκτήτες τους ή σε όσους επηρεάζονται από ό,τι κάνουμε σε αυτά.⁶ Πρόκειται, δηλαδή, για έμμεση προστασία, στο πλαίσιο εκείνης της εποχής, προκειμένου να θεμελιωθεί μια ευμενής συμπεριφορά. Το πρόβλημα, ωστόσο, αναφύεται όταν το ζώο είναι αδέσποτο ή ζει άγριο μέσα στη φύση, όπου εκεί δεν υπάρχει ιδιοκτήτης. Σε αυτή την περίπτωση ο Kant κάνει λόγο για καθήκον προς τον εαυτό, προς τον ίδιο τον σκοπό της ανθρωπότητας, γιατί η κακομεταχείριση του ζώου πρακτικά βλάπτει τις ευγενικές πτυχές της ψυχής και οδηγεί σε σκλήρυνση εκείνο το κομμάτι της που σχετίζεται με την ανάπτυξη της ηθικότητας.

Εν συντομία, θα μπορούσε να ειπωθεί ότι η δεοντοκρατία του Kant δεν μπορεί να θεμελιώσει δικαιώματα για τα ζώα, προσπαθεί ωστόσο με έναν ευαίσθητο τρόπο, μέσω λογικών αλμάτων, να δικαιολογήσει κάποια καθήκοντα των ανθρώπων απέναντί τους.⁷

Το αντίπαλο δέος της δεοντοκρατίας αναγνωρίζεται στον ωφελιμισμό, ένα σύστημα που καθιερώθηκε από τον Jeremy Bentham. Ο τελευταίος επηρεασμένος από τις αρχές των ηδονιστών καταλήγει ότι στην ερώτηση «τι πρέπει να κάνω;» η απάντηση είναι να πράττουμε αυτό που έχει τις καλύτερες συνέπειες, δηλαδή εκείνες στο πλαίσιο των οποίων μεγιστοποιείται η ευδαιμονία και μειώνεται ο πόνος. Η ευδαιμονία στην οποία αναφέρεται είναι γενική και όχι προσωπική, δηλαδή όλων των εμπλεκόμενων φορέων που επηρεάζονται από τη δική μου επιλογή· δεν περιορίζεται σε ατομικό επίπεδο. Πρακτικά, η έννοια της ωφέλειας αντιστοιχεί στην επίτευξη του μεγαλύτερου δυνατού ποσοστού απόλαυσης για τον μεγαλύτερο δυνατό αριθμό ανθρώπων.

Καθώς, λοιπόν, το ερώτημα αν μία πράξη μπορεί να θεωρηθεί ηθική εξαρτάται από τις συνέπειες που επιφέρει, ο ωφελιμισμός αναφέρεται και ως συνεπειοκρατία. Ως θεωρία, ο ωφελιμισμός του Bentham είναι τελολογικός, αφού κριτήριο αποτελεί το είδος της συνέπειας, είναι σχετικός, αφού δεν θεωρεί a priori κάποιες πράξεις ηθικές ή ανήθικες, είναι μεγιστοποιητικός, αφού στοχεύει στην ύψιστη απόλαυση, και αμερόληπτος, αφού δεν προκρίνεται η απόλαυση κάποιου ατόμου

6. A. Broadieetal (1974), 376-79.

7. I. Kant (1997), 27: 459.

ως ανώτερη από την απόλαυση κάποιου άλλου.⁸ Για παράδειγμα, αν ο Α ρωτήσει τον Β για το αν τα μαλλιά του είναι ωραία, με βάση τις αρχές του ωφελιμισμού η απάντηση πρέπει να είναι αυτή που θα φέρει τη μεγαλύτερη ευτυχία και στις δύο πλευρές. Αν υποθεθεί ότι ο Β δεν βρίσκει την κώμη θελκτική, σε περίπτωση που πει ψέματα, τότε αμφότερα τα μέρη θα είναι χαρούμενα ή έστω μη δυστυχημένα. Αντίθετα, αν ειπωθεί η αλήθεια, θα προκληθεί δυσφορία στο ένα μέρος και τουλάχιστον αμηχανία στο άλλο. Εν προκειμένω το μεγαλύτερο ποσοστό απόλαυσης υπάρχει στην περίπτωση που θα γίνει μια αναληθής δήλωση, οπότε αυτή θα είναι και η ηθική επιλογή.

Ανάμεσα στα προβλήματα του ωφελιμισμού εντοπίζεται ένα δομικό, δηλαδή το ότι ένα μέρος καλείται να αποφασίσει στο παρόν υπολογίζοντας τις συνέπειες των πράξεων που θα επέλθουν στο μέλλον, κάτι που προφανώς είναι αμφίβολη διαδικασία. Δυστυχώς, δεν είναι δυνατό να ληφθεί μία απόφαση τώρα, γιατί δεν είναι γνωστά τα μελλοντικά αποτελέσματα, τα οποία μπορούν να εκτιμηθούν μόνο κατά προσέγγιση. Άρα, η λήψη απόφασης μπορεί να γίνει με την πρόθεση μεγιστοποίησης της ωφέλειας, ωστόσο η μελλοντική έκβαση ίσως έχει αντίθετα αποτελέσματα.

Ομοίως, αντίστοιχες ενστάσεις έχουν εγερθεί αναφορικά με τον αποκλεισμό εννοιών όπως τα ανθρώπινα δικαιώματα. Δεδομένου ότι ο ωφελιμισμός αποσκοπεί στη μεγιστοποίηση της ευτυχίας για την πλειοψηφία του πληθυσμού, η μειοψηφία, όσο μικρή ή μεγάλη και αν είναι, θα υποχρεωθεί να υποστεί κάποια βλάβη που ενδέχεται να προσβάλει δικαιώματά της, ενδεχομένως ακόμα και τα θεμελιώδη. Επί παραδείγματι, αν ένα άτομο ισχυριζόταν ότι θα σταματούσε όλους τους πολέμους προκειμένου η ανθρωπότητα να ζει ήρεμα με αντάλλαγμα τον βασανισμό 10 παιδιών, αυτό θα οδηγούσε έναν ωφελιμιστή στο να αποδεχθεί πιθανώς αυτή τη συμφωνία, αφού στη ζυγαριά κόστους-οφέλους αυτό θα οδηγούσε δισεκατομμύρια ανθρώπους να ευτυχίσουν και μόλις 10 άτομα να δυστυχίσουν. Ωστόσο, σε μία τέτοια περίπτωση, η μειοψηφία (ή ακόμα και το άτομο ως μονάδα) αποστερείται πλήρως κάθε δικαιώματος, εν προκειμένω των θεμελιωδών, όπως η μη υποβολή σε βασανιστήρια. Φαίνεται έτσι ότι στην προσπάθεια ενός ωφελιμιστή να μεγιστοποιήσει την ευδαιμονία των πολλών αγνοείται η ύπαρξη της μειοψηφίας. Παράλληλα, τίθεται

8. M. Dimmock et al. (2017), 13-15.

εν αμφιβολία η απόδοση σε αυτή δικαιωμάτων ή αξιών και ουσιαστικά συνθλίβεται η έννοια της αξίας του ατόμου.

Μία άλλη προβληματική πτυχή αναφορικά με τον ωφελιμισμό έγκειται στην προσπάθεια μέτρησης των ωφελειών σε μία κλίμακα με τη χρήση ενός «ενιαίου νομίσματος». Ωστόσο, η μέτρηση και η σύγκριση αξιών διαφορετικής φύσεως σε ενιαία κλίμακα δημιουργεί διάφορα ηθικά ζητήματα. Για παράδειγμα, ας υποθέσουμε ότι το κόστος συντήρησης ενός γηροκομείου με άπορους υπέργηρους που απασχολούνται με ψυχαγωγικές δραστηριότητες είναι Χ ευρώ. Ένας πολιτικός προτείνει την αλλαγή του προγράμματος ώστε αυτό να περιλαμβάνει δραστηριότητες ανάπτυξης επαγγελματικών δεξιοτήτων. Με αυτόν τον τρόπο οι τρόφιμοι δεν θα ψυχαγωγούνται αλλά θα εκπαιδεύονται επαγγελματικά ώστε μέσω της εργασίας τους να καλύπτουν ένα ποσό των δαπανών του κράτους για αυτούς (υποθετικά $X - 100$ ευρώ). Κάτι τέτοιο θα μπορούσε να θεωρηθεί αποδεκτό με βάση την ωφελιμιστική προσέγγιση, αφού μειώνονται τα έξοδα λειτουργίας του ιδρύματος, άρα επιβαρύνονται λιγότερο χιλιάδες φορολογούμενοι. Αντίθετα, οι μόνοι που υφίστανται κάποια βλάβη είναι οι λίγοι τρόφιμοι που πλέον θα επιδίδονται σε επαγγελματικές δραστηριότητες αντί για ψυχαγωγικές. Όμως είναι αμφίβολο αν μπορούν να συγκριθούν ανόμοια πράγματα, ήτοι η ψυχική ευζωία υπέργηρων ατόμων με την οικονομική ελάφρυνση κάποιων άλλων, προκειμένου να αποφασιστεί αν είναι ηθική η αλλαγή των δραστηριοτήτων. Ομοίως αμφίβολη φαίνεται να είναι η άποψη ότι τα χρήματα μπορούν να αποτελέσουν το «ενιαίο νόμισμα» για την εκτίμηση των ανθρωπίνων αξιών.⁹

Αδιαμφισβήτητα, ο ωφελιμισμός του Bentham αποτελεί την πλέον φιλική παράδοση της Ηθικής απέναντι στα ζώα, πράγμα που αντανακλάται στην εμβληματική φράση του: *το ερώτημα δεν είναι αν μπορούν [τα ζώα] να σκεφτούν ή να μιλήσουν, το ερώτημα αν είναι αν μπορούν να υποφέρουν*. Πρακτικά η ικανότητα των ζώων να νιώθουν πόνο ή οδύνη, δηλαδή η ικανότητά τους να αισθάνονται, να αντιλαμβάνονται ερεθίσματα και να ανταποκρίνονται ανάλογα προς αυτά, ανάγεται σε κρίσιμο στοιχείο. Η συμπερίληψη των ζώων σε ζητήματα ηθικής αποσυνδέεται πλέον από τη νοητική ή γλωσσική τους ικανότητα, η φαινομενική ανυπαρξία των οποίων τα είχε

9. M. Sandel (2011), 54-72.

αποκλείσει από την απόδοση σε αυτά της έννοιας του ηθικού υποκειμένου. Ως εκ τούτου, τα ζώα, εφόσον μπορούν να υποφέρουν από πράξεις δυσμενείς προς αυτά και στο μέτρο που προσπαθούν να αποφύγουν κάθε τέτοια συγκυρία, τίθενται σε ανάλογη θέση με αυτή του ανθρώπου ο οποίος προσπαθεί να αποφύγει την οδύνη και να αυξήσει την ευδαιμονία του.

Η συγκεκριμένη προσέγγιση αποτελεί την πρώτη προσπάθεια να απεκδυθούν τα ζώα την ταύτιση με τα άψυχα αντικείμενα, η οποία επικρατούσε μέχρι εκείνη την εποχή. Έκτοτε έχει χρησιμοποιηθεί προκειμένου να προαχθεί η απόδοση ηθικής υπόστασης σε αυτά και να τους αναγνωρισθούν δικαιώματα. Σε κάθε περίπτωση, θα πρέπει να αποσαφηνιστεί ότι ο Bentham δεν ήταν αρνητικός στη χρήση ζώων για κτηνοτροφικές, γεωργικές ή ιατρικές υπηρεσίες, αλλά η περιφρηματική φράση του αναφέρεται στην πλήρη απαγόρευση του βασανισμού των ζώων. Ουσιαστικά, κάθε έντονος πόνος ή δυσφορία που προκαλείται στο ζώο και δεν δικαιολογείται στο πλαίσιο της χρήσης του για τους προαναφερθέντες σκοπούς, θεωρείται βασανιστήριο και δεν επιτρέπεται.¹⁰ Πρακτικά, η προσέγγιση αυτή θέτει τη βάση για την αρχή της ανθρώπινης μεταχείρισης των ζώων και οδήγησε μεταγενέστερους στην υιοθέτηση σχετικών νομοθετημάτων για την προστασία τους στις ΗΠΑ και το Ηνωμένο Βασίλειο.¹¹

Σε παρόμοια κατεύθυνση, ο Peter Singer, ένας σύγχρονος ωφελιμιστής φιλόσοφος, αναπτύσσει περαιτέρω τη θεωρία του Bentham ότι η ικανότητα ενός ζώου να υποφέρει το καθιστά άξιο ηθικής θεώρησης. Με αυτό το πρόταγμα καταλήγει ότι, αν το κρίσιμο στοιχείο που ερευνάται είναι ο πόνος και η συναίσθησή του, δεν υπάρχει λόγος να εξετάζεται αν αυτός διαφοροποιείται. Εφόσον ο πόνος είναι ίδιος, ποιοτικά και ποσοτικά, σε ανθρώπους και ζώα, πρέπει να γίνεται ίση συνεκτίμηση των συμφερόντων, χωρίς αυτό να σημαίνει όμως και ίση μεταχείριση. Συνεπώς, δεν θα πρέπει να αγνοείται το γεγονός ότι ένα ζώο έχει συμφέρον στην αποφυγή του πόνου και του βασανισμού του.¹² Επίσης, θεωρεί ότι η ύπαρξη νοητικών ικανοτήτων αποτελεί επισφαλές κριτήριο για την απόδοση ηθικής υπόστασης και δεν μπορεί να αιτιολογήσει την εκμετάλλευση και θανάτωση των ζώων.

10. R. Boddice (2010), 461-63.

11. G. Francione (2004), 7-12.

12. M. Fox (1978), 106-09.

Χαρακτηριστικά, καθώς ορισμένα είδη ζώων εμφανίζουν υπέρτερες ή ανάλογες νοητικές δυνατότητες με συγκεκριμένες κατηγορίες ανθρώπων, για παράδειγμα τα άτομα με σοβαρές διανοητικές παθήσεις, δεν κρίνεται εύλογο να θεωρούνται a priori όλοι οι άνθρωποι ίσης αξίας και υπέρτερης ηθικής ικανότητας από τα μη ανθρώπινα ζώα.¹³

Τέλος, ο Singer παίρνει θέση και για το θέμα του ειδισμού – όρος που αναφέρεται στη διάκριση μεταξύ διαφορετικών ειδών και πιο συγκεκριμένα στη διακριτική αντιμετώπιση των μελών ενός είδους σε σχέση με μέλη άλλων ειδών. Μέσω του ειδισμού φανερώνεται μια συμπεριφορά ανάλογη με αυτή του σεξισμού ή του ρατσισμού, φαινόμενα τα οποία δεν είναι ηθικώς δικαιολογημένα και συνεπώς προτείνει την κατάργηση της προνομιακής μεταχείρισης του ανθρώπινου είδους σε σχέση με τα ζώα.¹⁴

2. Η χρήση ζώων σε ιατρικές δραστηριότητες και θεραπευτικές διαδικασίες

Η πρώτη χρήση ζώων σε θεραπείες καταγράφεται τον 18^ο αιώνα στο Quaker's York Retreat της Αγγλίας. Συγκεκριμένα, στο εν λόγω άσυλο ψυχικά ασθενών υπήρχαν προαύλιοι χώροι με κήπους και μικρά ζώα, όπως πουλερικά και λαγούς. Ανάμεσα σε άλλα, η φροντίδα των ζώων θεωρήθηκε ως κατάλληλη μέθοδος προκειμένου οι τρόφιμοι να αναπτύξουν αντίληψη του κόσμου και αυτοέλεγχο. Πρακτικά, η αποδοχή και η αίσθηση του φυσικού περιβάλλοντος αποτέλεσαν τη βάση της ανθρώπινης μεταχείρισης τέτοιων ασθενών που χρησιμοποιείται ακόμα και σήμερα.¹⁵ Ακολούθως, ο Freud φέρεται να επέτρεπε περιστασιακά την παρουσία σκύλων κατά τη διάρκεια των συνεδριών του. Η πρώτη, όμως, επίσημη εισαγωγή ζώων σε θεραπείες και η δημοσίευση των σχετικών επιστημονικών ευρημάτων έγινε από τον Boris Levinson τη δεκαετία του 1960, ο οποίος υποστήριξε ότι η χρήση σκύλων κατά τη συνεδρία με παιδιά διευκόλυνε τη σύσφιξη σχέσεων και την ανάπτυξη επικοινωνίας ανάμεσα στον θεραπευτή και τον ασθενή, αποτελώντας πηγή κινήτρου για τον δεύτερο.¹⁶

13. P. Singer (2009), 567-76.

14. P. Singer (1987), 4.

15. D. Moore (1984), 37-38.

16. B. Rothberg (2017), 204.

Από τη δεκαετία του 1990 η οργάνωση Delta Foundation στις ΗΠΑ υπό την καθοδήγηση του γιατρού Michael McCulloch προσπάθησε να χρησιμοποιήσει τον θεραπευτικό ρόλο των ζώων προς όφελος της ανθρώπινης υγείας. Για τον λόγο αυτόν ανέλαβε να συστηματοποιήσει την εκπαίδευση εθελοντών και επαγγελματιών υγείας με σκοπό τη συμμετοχή τους σε θεραπείες και δραστηριότητες που διενεργούνται με τη βοήθεια ζώων. Η οργάνωση (πλέον Pet Partners) αποτελεί σήμερα τον μοναδικό φορέα στις ΗΠΑ που μπορεί να πιστοποιήσει τη συμμετοχή εκπαιδευμένου προσωπικού ή ζώου σε τέτοιες θεραπείες. Ακόμα πιο σημαντικό, το 1996 προχώρησε στην έκδοση σχετικού εγχειριδίου προκειμένου να συγκεκριμενοποιήσει κάποιες σχετικές θεμελιώδεις έννοιες στον τομέα αυτόν.¹⁷

Σύμφωνα με το προαναφερθέν εγχειρίδιο, ο γενικότερος όρος *Παρέμβαση με τη βοήθεια ζώων* [Animal Assisted Intervention, εφεξής AAI] συμπεριλαμβάνει περισσότερες έννοιες, όπως τις διάφορες *Δραστηριότητες με τη βοήθεια ζώων* [Animal Assisted Activities, εφεξής AAA] και βεβαίως τη *Θεραπεία με τη βοήθεια ζώων* [Animal Assisted Therapy, εφεξής AAT]. Σημειώνεται, ότι οι όροι αυτοί συχνά συγχέονται και χρησιμοποιούνται ταυτόσημα.

Ως AAA εννοούνται δραστηριότητες όπως οι επισκέψεις από χειριστές και ζώα σε ιδρύματα, νοσοκομεία, σχολεία και άλλες διαδικασίες παρόμοιου τύπου. Πρόκειται για ενέργειες με *κοινωνικό χαρακτήρα* και *δεν αποτελούν* εξατομικευμένες θεραπευτικές παρεμβάσεις ούτε προϋποθέτουν επίτευξη ορισμένου στόχου ή επίβλεψη της πορείας του ασθενούς. Ουσιαστικά, αποσκοπούν στη γενικότερη βελτίωση της ποιότητας ζωής μέσω της παροχής των κατάλληλων εκπαιδευτικών ή ψυχαγωγικών ερεθισμάτων και παρέχονται σε διάφορα πλαίσια από επαγγελματίες ή εθελοντές, με τη συμμετοχή εκπαιδευμένων ζώων.¹⁸

Αντίθετα, η *θεραπεία με τη βοήθεια ζώων* (AAT) είναι *διαδικασία με ορισμένο στόχο που επιδιώκεται αναφορικά με τον εκάστοτε ασθενή*, όπου η πρόοδος και τα αποτελέσματα καταγράφονται. Το ίδιο το ζώο πρέπει να ανταποκρίνεται σε ορισμένες προϋποθέσεις ώστε να συμμετάσχει και λαμβάνει την απαραίτητη εκπαίδευση αποτελώντας αναπόσπαστο κομμάτι της διαδικασίας. Οι χειριστές των ζώων είναι επαγγελματίες που δουλεύουν με αυτά προκειμένου

17. M. Crimi et al. (2005), 46-47.

18. K. Kruger et al. (2004), 3-14.

να αναπτύξουν παρεμβάσεις στον τομέα ειδίκευσής τους. Επί παραδείγματι, ένας κοινωνικός λειτουργός μπορεί να χρησιμοποιήσει την ΑΑΤ ως μέρος αφηγηματικής θεραπευτικής προσέγγισης όπου η αφήγηση ιστοριών του ζώου θα χρησιμεύσει ως εφαλτήριο για το παιδί-ασθενή ώστε να εκφράσει τα δικά του αισθήματα. Η ΑΑΤ μπορεί να χρησιμοποιηθεί τόσο αυτοτελώς ως εναλλακτική θεραπεία αλλά και συμπληρωματικά.¹⁹

Σε αμφότερες τις περιπτώσεις, η χρήση ζώων περιλαμβάνει σκύλους, άλογα, δελφίνια, τρωκτικά, πουλιά και γάτες, ενώ οι διαδικασίες μπορούν να απευθύνονται σε πληθυσμό όλων των ηλικιών, με διαφορετικές πολιτισμικές καταβολές και ανάγκες. Οι θετικές επιπτώσεις που έχουν αποδοθεί στις διάφορες μορφές ΑΑΙ είναι ψυχολογικές (μείωση άγχους, αυτοέλεγχος, αυτοεκτίμηση), κοινωνικές (έλεγχος συμπεριφοράς, ανάπτυξη κοινωνικών δεξιοτήτων) αλλά και σωματικές (μικρότερη αρτηριακή πίεση, χαμηλότεροι καρδιακοί σφυγμοί).²⁰ Ωστόσο, η αποτελεσματικότητα και η αξία αυτών των θεραπειών έχει προκαλέσει διχογνωμία στους ειδικούς.

Από τη μία πλευρά υπάρχουν επιστήμονες που αμφισβητούν τη συμβολή των ΑΑΤ στην επίτευξη μακροχρόνιων στόχων σχετικά με διάφορες ασθένειες και κυρίως στις περιπτώσεις ατόμων με ψυχικές ασθένειες²¹ αλλά και παιδιών στο φάσμα του αυτισμού.²² Ειδικά στην περίπτωση της χρήσης δελφινιών για τη θεραπεία παιδιών με αυτισμό αμφισβητείται η αποτελεσματικότητα, η διάρκεια των αποτελεσμάτων αλλά και η σύνδεσή τους με τη χρήση του συγκεκριμένου ζώου. Παράλληλα, τονίζεται ότι η επένδυση σε αμφιλεγόμενες μορφές ΑΑΤ δημιουργεί προβλήματα, όπως η χρήση μίας πολυέξοδης μορφής θεραπείας αντί της επιλογής κάποιας άλλης συμβατικής με αποδεδειγμένα αποτελέσματα. Έτσι ελλοχεύει ο κίνδυνος ο ασθενής να αποκλεισθεί πρακτικά από τη χρήση μιας συμβατικής μεθόδου για οικονομικούς λόγους.²³ Παράλληλα, υπάρχει πάντοτε το ενδεχόμενο ο ασθενής να τραυματιστεί από το ζώο, σε περίπτωση που συμπεριφερθεί ακατάλληλα ή εφόσον το ζώο για δικό του λόγο επιδείξει επιθετική συμπεριφορά. Τέλος, ακόμη και αν υποθεθεί πως η χρήση

19. N. Evans et al. (2012), 601-03.

20. M. Stanley-Hermanns et al. (2002), 71-75.

21. D. Yuhás (2015), 31.

22. T. Davis et al. (2015), 324-26.

23. S. Lilienfeld et al. (2008), 78-79.

ζώων σε θεραπείες μπορεί να έχει κάποια θετικά αποτελέσματα, τονίζεται ότι δεν αποτελεί μία απλή διαδικασία καθώς συγκεκριμένες παράμετροι, που συχνά είναι δύσκολο να προβλεφθούν, θα πρέπει να ληφθούν υπόψη ώστε να εξασφαλιστεί η επιτυχία της. Χαρακτηριστικά, η επιλογή του ζώου πρέπει να είναι κατάλληλη και να ταιριάζει με τις ανάγκες του ασθενή. Ομοίως, η χρονική στιγμή πρέπει να ενδείκνυται για την έναρξη τέτοιας θεραπείας, το ζώο θα πρέπει να μην έχει κάποια μεταδοτική ασθένεια, ο ασθενής να μην έχει αλλεργία σε αυτό αλλά και να συμπαθεί εν γένει τα ζώα.

Αντίθετα, άλλες επιστημονικές πηγές αποδέχονται την αιτιώδη συνάφεια ανάμεσα στη χρήση ζώων σε AAT και την επίτευξη θετικών αποτελεσμάτων. Χαρακτηριστικά, έχει γίνει δεκτό ότι η χρήση σκύλων σε θεραπείες ατόμων που πάσχουν από σχιζοφρένεια, ενδέχεται να βοηθήσει στην αντιμετώπιση της ανηδονίας. Ομοίως, θεωρείται ότι επιφέρει θετικά αποτελέσματα και στην κλινική εικόνα των ασθενών, οι οποίοι επέδειξαν τα κατάλληλα αισθήματα και συμπεριφορές στη σχέση τους με το ζώο κατά τη διάρκεια των συνεδριών.²⁴

Αντίστοιχα είναι τα ευρήματα για τη χρήση τρωκτικών σε διάφορες δραστηριότητες που διοργανώνονται από σύμβουλους ψυχικής υγείας σε σχολικές μονάδες. Συγκεκριμένα, αυτή σχετίζεται είτε με την επίσκεψη και παραμονή ενός ζώου σε τάξη (AAA) είτε με την ανάληψη της φροντίδας ενός τρωκτικού από μεμονωμένο άτομο (AAT). Μάλιστα, οι προαναφερθείσες διαδικασίες έχουν συνδεθεί με την ανάπτυξη και βελτίωση των κοινωνικών ικανοτήτων των μαθητών, την μείωση των προβλημάτων συμπεριφοράς αλλά και την ενδυνάμωση της σχέσης του συμβούλου με τον μαθητή.²⁵

Επιπροσθέτως, η χρήση σκύλων σε εκπαιδευτικά ιδρύματα για την υποβοήθηση μαθητών κατά την ανάγνωση (μέσω του διαβάσματος ενός βιβλίου από το παιδί στον σκύλο) θεωρείται ομοίως ως επιτυχημένη μέθοδος. Αναλυτικότερα, όχι μόνο αναπτύσσονται οι ικανότητες ανάγνωσης του παιδιού, το οποίο αντιλαμβάνεται το διάβασμα ως διασκεδαστική διαδικασία, αλλά προκύπτουν θετικά ψυχολογικά αποτελέσματα όπως μείωση του άγχους, καταπολέμηση της δυσανεξίας και ανάπτυξη μηχανισμών διαχείρισης καταστάσεων.²⁶

24. I. Nathans-Barel et al. (2005), 31-35.

25. B. Flom (2005), 469-71.

26. H. Lane et al. (2013), 87-89.

Συνοψίζοντας, από περισσότερες πηγές προκύπτει ότι η θετική επίδραση των ΑΑΤ σε περιπτώσεις ατόμων με ψυχικές και νοητικές ασθένειες, όπως κατάθλιψη, άνοια, αυτισμό και σχιζοφρένεια, δεν μπορεί να αμφισβητηθεί. Εντούτοις και σε αυτή την περίπτωση είναι επιβεβλημένη η διεξαγωγή εκτεταμένης έρευνας για την ακριβή αντίληψη του ρόλου των ζώων σε θεραπείες αυτού του είδους προκειμένου να ξεπεραστούν τα σχετικά εμπόδια και οι όποιες αμφιβολίες.²⁷

3. Ηθικά ζητήματα για την χρήση ζώων σε θεραπευτικές δραστηριότητες

Αναπόφευκτα, η χρήση ζώων σε θεραπείες και δραστηριότητες δημιουργεί εύλογα ηθικά ερωτήματα. Φερ' ειπείν, είναι σωστό ένα ζώο να αφαιρείται από το φυσικό του περιβάλλον και να τοποθετείται εφ' όρου ζωής σε ένα τεχνητό; Ας σκεφτούμε στο σημείο αυτό ένα δελφίνι, το οποίο αποκόβεται από το κοπάδι του και μεταφέρεται σε κάποια πισίνα, όπου θα ζήσει μέχρι το τέλος της ζωής του, με ανύπαρκτη ή ελάχιστη πρόσβαση σε άλλα μέλη του είδους του. Ομοίως, είναι ηθικό ένα ζώο να λαμβάνει κάποιου είδους εκπαίδευση, η οποία είναι άσχετη προς τη φύση του, ώστε να μπορεί να ανταποκρίνεται στις βασικές προϋποθέσεις που καθιστούν τη συμμετοχή του σε τέτοια προγράμματα δυνατή; Όσο υπάκουος και αν είναι ένας σκύλος, δεν μπορούμε να απαιτήσουμε από αυτόν να συμπεριφέρεται πάντα όπως τον έχουμε εκπαιδεύσει. Τελευταίο αλλά όχι λιγότερο σημαντικό είναι το εξής ζήτημα: είναι ηθικό να θεωρούνται τα ζώα ως υπάλληλοι ή εργαζόμενοι; Πώς μπορούμε να διασφαλίσουμε ότι η συμμετοχή του ζώου είναι πάντα οικειοθελής, ότι συμμετέχει χωρίς να βαραίνεται, ότι δεν εργάζεται εκτεταμένα χωρίς διάλειμμα με αποτέλεσμα να παραβιάζεται η ευζωία του και να κινδυνεύει η ζωή του;

Αν κληθούμε να απαντήσουμε στα προαναφερθέντα ερωτήματα, χρησιμοποιώντας τα «εργαλεία» που μας δίνει η δεοντοκρατική προσέγγιση του Kant θα ήταν αναμενόμενη η απάντηση ότι η χρήση των ζώων σε θεραπείες είναι ηθική. Τα ζώα, άλλωστε, μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως μέσα για την επίτευξη ενός σκοπού, ήτοι της ανθρώπινης ευημερίας. Παρά ταύτα θα πρέπει να εξασφαλίζεται η τήρηση των έμμεσων καθηκόντων που έχουν οι άνθρωποι. Πρακτικά

27. K. Koukourikos et al. (2019): 1900-1903.

αυτό συνεπάγεται ότι οι χειριστές των ζώων οφείλουν να μεριμνούν για την ευζωία τους, μέσω της πλήρους κάλυψης των βιολογικών και άλλων αναγκών προκειμένου αυτά να διάγουν μία φυσιολογική ζωή. Κάτι τέτοιο προϋποθέτει διαβίωση σε καλές συνθήκες, τακτική πρόσβαση σε τροφή, ξεκούραση, επικοινωνία με άλλα άτομα του είδους, ψυχαγωγία και έλεγχο της υγείας τους. Τηρουμένων των προαναφερθείσων προϋποθέσεων, η καντιανή παράδοση θα αποδεχόταν τη χρήση των ζώων σε ιατρικές θεραπείες ως ηθική.

Η απάντηση στο ίδιο ηθικό ερώτημα από τη μεριά των ωφελιμιστών φαίνεται πιο περίπλοκη. Ένας ακόλουθος του Bentham, πιστός στην αρχή της ανθρώπινης μεταχείρισης των ζώων, της αποφυγής του βασανισμού τους και της μη δικαιολογημένης πρόκλησης πόνου μάλλον θα ήταν σύμφωνος με τη χρήση τους σε θεραπείες. Τα ζώα πιθανότατα δεν αισθάνονται πόνο κατά τη συμμετοχή τους, τουναντίον επικοινωνούν με ανθρώπους και φαίνονται να μη δυσανασχετούν. Άρα, εφόσον δεν τους προκαλείται πόνος, που θα μπορούσε να θεωρηθεί ως υποβολή τους σε βασανιστήριο, η χρήση τους σε θεραπείες μπορεί να δικαιολογηθεί. Στο ακραίο σενάριο που τα ζώα ένιωθαν πόνο, λόγω χάρη επειδή ο ασθενής σε μία κρίση συμπεριφέρθηκε επικίνδυνα, θα πρέπει να εξετασθεί το μέγεθος του πόνου, η ένταση και διάρκειά του αλλά και το αν η ύπαρξή του είναι αναπόσπαστο στοιχείο της ίδιας της διαδικασίας και άρα δεν μπορεί να αποφευχθεί. Σε αυτή την περίπτωση, θεωρητικά, θα πρέπει να ζυγιστούν αυτές οι παράμετροι για να εξακριβωθεί αν ο πόνος ξεπερνάει το όριο ή δεν μπορεί να αιτιολογηθεί μετατρέποντας έτσι τη διαδικασία σε βασανισμό του ζώου, το οποίο θα την καθιστούσε ηθικά μη επιτρεπτή.

Όστόσο τι θα συμβεί στην περίπτωση που ένας οπαδός του Singer έδινε απάντηση στο ίδιο ερώτημα; Ενδεχομένως, η εξέταση του κριτηρίου αν το ζώο αισθάνεται πόνο να μην έμενε μόνο στην εκτίμηση του σωματικού πόνου αλλά να εξέταζε και τον ψυχικό, τον οποίο το ζώο θα υποστεί λόγω του ότι ζει μια μη φυσιολογική ζωή, απομακρυσμένο από την οικογένειά του και υποχρεωμένο να εργάζεται. Όπως έχει σημειωθεί, ο Singer δεν θεωρεί ότι διαφοροποιείται ο πόνος ανάμεσα σε ζώα και ανθρώπους. Άρα, η ίση εκτίμηση των συμφερόντων του ζώου θα απαιτούσε πιθανότατα και τη μη υποβολή του σε ψυχικό πόνο, την οποία θα επέφερε η απαγωγή του και η υποχρέωσή του να ζει φυλακισμένο, ώστε να ικανοποιεί ανθρώπινες ανάγκες άσχετες προς τη φύση του. Μάλιστα, αν λάβουμε υπόψη ότι ο ειδισμός δεν

επικροτείται ως πρακτική από τον Singer, άρα η ανθρώπινη ζωή δεν μπορεί να θεωρηθεί ipso facto ανώτερη από αυτή του ζώου, εγείρονται σοβαρές αμφιβολίες αν η χρήση των ζώων θα θεωρούνταν ηθική υπό το συγκεκριμένο πρίσμα ηθικής φιλοσοφίας.

4. Επίλογος

Είναι εύλογο ότι σε έναν τομέα όπως αυτός των θεραπειών και δραστηριοτήτων που υποβοηθούνται με τη χρήση ζώων εμφανίζονται ηθικά ζητήματα που χρήζουν απάντησης. Ανάλογα με τις καταβολές που έχει κάθε ηθική προσέγγιση και με την πλευρά που κάποιο άτομο έχει υιοθετήσει, το αν η χρήση ζώων είναι θεμιτή διαφέρει ανά περίπτωση. Είναι σημαντικό ότι, παρά τις διαφορετικές προσεγγίσεις, εμφανίζεται ως δεδομένο ότι ακόμα οι υποστηρικτές της χρήση ζώων δίνουν μεγάλη σημασία στην ευζωία και τα συμφέροντά τους ενώ δεν υιοθετούν μία αμιγώς ανθρωποκεντρική προσέγγιση. Πιθανώς, η γενική αλήθεια να είναι αντίστοιχη με αυτή της χρήσης των ζώων σε πειράματα εργαστηρίου, για την οποία γίνεται αποδεκτό από κάποιους ότι μέχρι την εξεύρεση εναλλακτικής λύσης, αυτή αποτελεί «αναγκαίο κακό». Αναμφισβήτητα, μέχρι τότε, ο απόλυτος σεβασμός της αυταξίας των ζώων, η προστασία της ευζωίας τους, εφόσον πρέπει να χρησιμοποιούνται, και η ελάχιστη δυνατή παρέμβαση στην ζωή τους είναι απολύτως επιβεβλημένες.

Βιβλιογραφία

- Κουντάκη, Δ. (2019): *Ζώα και ηθική, μία μη ανθρωποκεντρική προσέγγιση*. Αθήνα: Σμίλη.
- Sandel, M. (2011): *Δικαιοσύνη, τι είναι το σωστό;* μτφρ. Α. Κιουπκόλης, Αθήνα: Πόλις.
- Boddice, R. (2010): «The Moral Status of Animals and the Historical Human Cachet», *JAC* 30, 3-4: 457-89.
- Broadie, A., & E. M. Pybus (1974): «Kant's Treatment of Animals», *Philosophy* 49, 190: 375-83.
- Crimi, M. et al. (2005): «The Veterinarian's Role in Preventing and Controlling Disease in Exotic Animals in Assisted-Care Facilities», *Journal of Avian Medicine and Surgery* 19, 1: 46-55.

- Davis, T. et al. (2015): «Animal Assisted Interventions for Children with Autism Spectrum Disorder: A Systematic Review», *Education and Training in Autism and Developmental Disabilities* 50, 3: 316-29.
- Dimmock, M., & A. Fisher (2017): *Ethics for A-Level*, Cambridge, Open Book Publishers.
- Evans, N., & C. Gray (2012): «The Practice and Ethics of Animal-Assisted Therapy with Children and Young People: Is It Enough That We Don't Eat Our Co-Workers?», *The British Journal of Social Work* 42, 4: 600-617.
- Fletcher, G. (1987): «Law and Morality: A Kantian Perspective», *Columbia Law Review* 87, 3: 533-58.
- Flom, B. (2005): «Counseling with Pocket Pets: Using Small Animals in Elementary Counseling Programs», *Professional School Counseling* 8, no. 5: 469-71.
- Fox, M. (1978): «Animal Liberation: A Critique», *Ethics* 88, 2: 106-18.
- Francione, G. (2004): *Animals. Property or Persons?*, Faculty Paper, Rutgers University School of Law.
- Kant, I. (1997): «Lectures on Ethics», in: *The Cambridge Edition of the Works of Immanuel Kant*, edited by P. Heath & J. Schneewind, Cambridge: Cambridge University Press.
- Kitcher, P. (2004): «Kant's Argument for the Categorical Imperative», *Noûs* 38, 4: 555-84.
- Koukourikos, K. et al. (2019): «Benefits of Animal Assisted Therapy in Mental Health», *International Journal of Caring Sciences* 12, 3: 1898-1905.
- Kruger, K. et al. (2004): *Can Animals Help Humans Heal? Animal-Assisted Interventions in Adolescent Mental Health*, Conference Paper. Center for the Interaction of Animals and Society University of Pennsylvania School of Veterinary Medicine.
- Lane, H., & S. D.W. Zavada (2013): «When Reading Gets Ruff: Canine-Assisted Reading Programs», *The Reading Teacher* 67, 2: 87-95.
- Lilienfeld, S., & H. Arkowitz (2013): «Can Animals Aid Therapy?», *Scientific American Mind* 19, 3: 78-79.
- Louden, R. (1986): «Kant's Virtue Ethics», *Philosophy* 61, 238: 473-489.
- Moore, D. (1984): «Animal Facilitated Therapy: A Review», *Children's Environments Quarterly* 1, 3: 37-39.
- Nathans-Barel, I. et al. (2005): «Animal-Assisted Therapy Ameliorates

- Anhedonia in Schizophrenia Patients: A Controlled Pilot Study», *Psychotherapy and Psychosomatics* 74, 1: 31-35.
- Rothberg, B. (2017): «Scapedog: The Scapegoat Phenomenon and Other Group Dynamics Applied to a Service Dog», *Group* 41, no. 3: 203-12.
- Singer, P. (1987): «Animal Liberation or Animal Rights?», *The Monist* 70, 1: 3-14.
- (2009): «Speciesism and Moral Status», *Metaphilosophy* 40, 3-4: 567-81.
- Stanley-Hermanns, M., & J. Miller (2002): «Animal-Assisted Therapy», *The American Journal of Nursing* 102, 10: 69-76.
- Yuhas, D. (2015): «Pets: Why Do We Really Have Them?», *Scientific American Mind* 26, 3: 28-33.

Abstract

MEDICAL PROCESSES DEPENDENT ON THE USE OF ANIMALS AND MORAL CONSIDERATIONS

The use of animals in medical activities and therapeutical programs has flourished in recent decades. Most scientists attribute positive results to all these processes, although further research is needed to validate them. This paper analyzes different approaches of moral philosophy and refers to their perspective on animals, animal value, and animal relationship with man. The various forms of medical intervention using animals and views on their effectiveness are examined, while emphasis is placed on the ethical issues that arise. Finally, we argue that individual schools of moral philosophy may differ in their perception regarding the ethical nature of animal use in medical processes.